

БІОЛОГІЧНІ ЕКСКУРСІЇ У ПРИРОДУ

Потяг до природи закладений у кожній людині від народження, бо вона сама частина природи. У дітях цей потяг виражений особливо яскраво: вітер і сонце, ліс і вода доставляють їм величезну радість. Їх приваблює таємничий ялинник, веселий і прозорий березовий гай, стара вирубка із заростями яскраво-рожевого іван-чаю. Чи потрібно доводити, як добре впливає природа на дітей! Вона шліфує характер, робить його м'якшим, поетичнішим, народжує почуття любові до навколишнього світу.

Відомий учений Франсуа Рамад писав: «Немає необхідності підкреслювати значення контактів з природою для всебічного розвитку дитини. Лише божевільний може заперечувати незамінну цінність спілкування з природою для інтелектуального розвитку людини... Усі фахівці, які займаються проблемами психології й педагогіки, відмічають ту обставину, що дитинство більшості великих людей, від Леонардо да Вінчі до Толстого, Пастера й Ейнштейна, проходило в тісному контакті з природою» [1].

Людина — частина природи. Її існування можливо за умови гармонійних стосунків з навколишнім середовищем. Формувати такі стосунки — одне із завдань шкільного курсу «Біологія», в основі якого лежить наука про природу. Під час реалізації завдань шкільного предмета «Біологія» учитель практикує різні форми навчальної діяльності, одна з яких — екскурсія.

Екскурсія — одна з важливих форм навчально-виховного процесу. Більшість живих, яскравих вражень, отриманих учнями під час екскурсії, викликають у них позитивні емоції, бажання зберегти і примножити розмаїтість оточуючих живих організмів.

Педагогічний ефект екскурсій загальновідомий. Це:

1. Набуття учнями навичок самостійної природознавчої роботи, орієнтації на місцевості.

2. Виховання організаційних навичок, уміння працювати колективно і правильно поводитися в колективі.

3. Продовження формування вмій спостерігати, порівнювати, бачити необхідні об'єкти, знаходити приклади взаємозв'язку організмів один з одним і з умовами навколишнього середовища.

4. Виховання естетичних почуттів, розвиток почуття прекрасного.

5. Виховання дбайливого ставлення до природи, розуміння екологічних зв'язків, єдності й цілісності природних комплексів.

Під час екскурсій учитель має можливість показати учням красу природи, тісний взаємозв'язок живих організмів і навколишнього середовища, виховувати дбайливе ставлення до неї.

Для міських дітей кожна екскурсія — мандрівка країною невідомого. Щоб ця мандрівка була результативною, бажано дотримуватися певних заповідей екскурсійної справи [2, 3]:

1. Учасники екскурсії мають бути вдягнені в зручний та прийнятний для цієї екскурсії одяг і взуття.

2. Кожна дитина повинна знати правила поведінки у природі.

3. Група повинна мати схему маршруту екскурсії.

4. Під час вибору об'єктів і методичних прийомів учитель повинен урахувати вік, психологічні особливості, інтереси та знання дітей.

5. Пам'ятати, що екскурсія — не прогулянка, а дуже важлива частина процесу пізнання навколишнього світу, його предметів і явищ.

6. Під час проведення екскурсій уникати тривалих пояснень, не відволікатися на випадкові питання.

7. Розповідати на екскурсії лише про ті об'єкти, які можна показати.

8. Не перевантажувати пам'ять екскурсантів великою кількістю назв — вони їх позабувають.

9. Пам'ятати, що екскурсія має бути такою, щоб її міг витримати фізично найслабший учень.

10. Кожний учасник повинен мати свою записну книжку.

11. Розподілити школярів на невеличкі групи по три-п'ять учнів.

12. Кожна група повинна мати старшого і працювати за своєю темою.

13. У разі переміщення учасники екскурсії йдуть групою за керівником, не обганяючи його й не розтягуючись довгим ланцюгом.

14. На зупинках екскурсанти стають біля керівника у два ряди відповідно до зросту, широким півкільцем на відстані витягнутої руки.

15. Особливу увагу звертати на техніку безпеки.

16. Мати при собі набір медикаментів, перев'язочних засобів і пристосувань для похідної аптечки.

17. Завчасно продумати форми і прийоми підбиття підсумків.

18. Завжди пам'ятати основну заповідь екскурсовода: «Не залишай екскурсантів лише глядачами і слухачами — залучай їх до роботи». Кожний учитель має свої напрацювання в цьому плані.

Кожна екскурсія складається із трьох етапів:

1. Підготовка до екскурсії.

2. Проведення екскурсії.

3. Обробка матеріалу й підбиття підсумків.

Розглянемо кожний з них.

Перший етап «Підготовка до екскурсії»

Включає в себе два підетапи:

а) підготовка вчителя до екскурсії;

б) підготовка учнів.

Підготовка вчителя до екскурсії полягає в такому:

• визначити тему екскурсії, пов'язати її зміст з раніше вивченими темами;

• скласти план екскурсії;

• визначити завдання екскурсії за етапами;

• продумати основні питання змісту екскурсії та методи її проведення;

• вивчити самостійно маршрут і оформити карту маршруту;

• виділити об'єкти спостережень;

• продумати питання для вступної та узагальнюючої бесід;

• запропонувати учням список додаткової літератури;

- розподілити клас на групи;
- приготувати для кожної групи письмові інструкції:

Зразок інструкції

Тема екскурсії:	Ланковий:
Мета екскурсії:	Склад групи:
Література:	Завдання:
Місце проведення:	Обладнання:
№ групи:	Форма звіту:

- визначити перелік вимог до одягу та взуття;
- провести інструктаж з техніки безпеки;
- завчасно підготувати необхідне обладнання для кожної ланки.

Підготовка учнів до екскурсії полягає в такому:

- отримати інструкції;
- опрацювати запропоновану вчителем додаткову літературу;
- скласти список правил поведінки в природі, обговорити їх;
- підготувати одяг та взуття;
- визначити обсяг роботи за запропонованим завданням;
- визначитися з обладнанням;
- прослухати інструктаж з техніки безпеки.

Другий етап «Проведення екскурсії»

Перед виходом на екскурсію вчитель нагадує маршрут і правила дорожнього руху; призначає асистентів, які будуть стежити за дотриманням правил поведінки в природі. По дорозі до місця екскурсії можна організувати конкурс спостережливих і кмітливих. Умови конкурсу: по дорозі все уважно розглядати та записувати до записничка. Якщо учасники групи помітять щось незвичайне і зможуть дати йому пояснення — ланка отримує додатковий бал. Використання ігрового моменту дисциплінує дітей, мобілізує їх увагу, викликає інтерес.

На початку екскурсії вчитель з учнями розмовляють про красу навколишньої природи та прикмети цієї пори року. Якщо це осінь, учні називають її особливості: літнє зелене вбрання природи змінюється на жовте, багряне, пурпурне; зменшується світловий день, знижується температура повітря; збільшується вологість і кількість опадів. На завершення вчитель формулює пізнавальні завдання екскурсії: з'ясувати, як сезонні зміни погодних умов впливають на життя рослин восени та які квіткові рослини заселяють навколишню місцевість.

Після прибуття на місце вчитель проводить вступну бесіду й обговорює з учнями завдання. Протягом наступних 15-20 хв ланки, порозходившись, працюють за своїми завданнями. Це дуже важливий етап екскурсії, який дозволяє дітям попрацювати самостійно, виявити вміння спостерігати, порівнювати, прогнозувати. Під час самостійних спостережень учитель контролює роботу окремих груп.

У певний час учні збираються разом на підсумкову бесіду, під час якої керівники груп розповідають про спостереження і знахідки, показують

зібраний матеріал. Учитель звертає увагу учнів на найбільш цікаві спостереження, об'єкти й узагальнює повідомлення учнів.

Після екскурсії групи школярів опрацьовують зібраний матеріал.

Третій етап екскурсії «Обробка матеріалу й підбиття підсумків»

На обробку матеріалу необхідно звернути особливу увагу. Кожна група повинна здати звіт, у якому описується все, що учні спостерігали під час екскурсії. Крім цього, необхідно обробити весь зібраний матеріал: рослини і комах висушити, визначити їх видові назви, певним чином оформити колекції.

Зі всього зібраного матеріалу бажано оформити тематичну виставку. Можна випустити стіннівку, організувати виставку плакатів «Вони потребують захисту».

Екскурсії до музеїв мають свої особливості. Їх зазвичай проводять професійні екскурсоводи, які добре знайомі зі структурою експозицій і володіють методикою проведення музейних екскурсій.

Учитель у цьому випадку завчасно домовляється про екскурсійну тему й основні завдання екскурсії.

Існує думка, що екскурсію до музею корисно проводити вчителю. Вона ґрунтується на тому, що екскурсія — лише частина роботи над екскурсійною темою. У школі до екскурсії проводять підготовчу роботу, а знання, отримані на екскурсії, використовують у багатьох розділах урочної та позакласної роботи з біології.

Попередня робота з експозицією спрямована на відбір об'єктів. Виділяють основні та другорядні об'єкти. Основні об'єкти на екскурсії будуть аналізуватися всебічно і глибоко. Критерії відбору можуть бути такими: значимість експоната для розкриття теми, пізнавальна цінність об'єкта, його виразність і відомість. Під час ознайомлення з експозицією завчасно визначається вдале місце огляду для кожної групи об'єктів.

У результаті попередньої підготовки складається план екскурсії, де вказується її маршрут, об'єкти й основний зміст, методика роботи. Відомості методичного характеру допомагають своєчасно показати об'єкт учням, прочитати намічені тексти, нагадують, на яких деталях фіксувати увагу, що винести для самостійного вивчення, які питання поставити, до яких висновків підвести учнів. Доцільно завчасно запропонувати екскурсоводу план екскурсії.

Під час екскурсії важливо зосередити увагу учнів, орієнтувати їх на об'єкт, потім детально поспостерігати й проаналізувати його, створити образне уявлення про нього, розкрити взаємозв'язки — на підставі цього формулюються поняття [4].

Логіка бесіди зазвичай така: від спостереження об'єкта до виявлення його суттєвих ознак, їх зіставлення, розкриття причинних зв'язків і взаємозалежностей.

Частіше ставляться питання: Чим схожі експонати? Які ознаки об'єкта є найбільш суттєвими? І т. д.

Для прикладу розглянемо екскурсію до музею на тему «Розмаїття

птахів»:

Завдання: показати учням екологічні групи птахів, розглянути ознаки їх більш високої організації (порівняно з плазунами) і пристосованості до польоту, до життя в певному місці заселення, вивчити розмаїття птахів місцевого краю, розглянути деякі ознаки пристосованості до різних способів харчування; особливо звернути увагу на групу комахоїдних птахів — найбільш корисних для людини; відзначити рідкісні види птахів.

I. Підготовка вчителя до екскурсії

1. Пов'язати тему екскурсії з раніше вивченим, визначивши теми параграфів для повторення.

2. Визначити список додаткової літератури.

3. Скласти план екскурсії.

4. Продумати питання для узагальнюючої бесіди.

5. Підготувати письмові інструкції для кожної групи учнів.

6. Провести бесіди:

а) «Правила поведінки в музеї»;

б) «Правила дорожнього руху».

7. Провести інструктаж з техніки безпеки.

II. Підготовка учнів до екскурсії

1. Отримати інструкції.

2. Опрацювати запропоновану обов'язкову й додаткову літературу.

3. Визначити обсяг роботи групи.

4. Вибрати старшого у групі.

5. Обговорити правила поведінки в музеї й у дорозі.

6. Прослухати інструктаж.

III. Проведення екскурсії

Під час екскурсії кожна група учнів має свої завдання.

Група 1. Назвати ряди птахів, які були оглянуті в музеї. Скласти стислу характеристику кожного з них.

Група 2. Назвати екологічні групи птахів, які були оглянуті в музеї. Охарактеризувати птахів лісу. Виділити риси пристосованості до середовища заселення.

Група 3. Назвати екологічні групи птахів, які були оглянуті в музеї. Охарактеризувати водоплавних птахів. Виділити риси пристосованості до середовища заселення.

Група 4. Назвати екологічні групи птахів, які були оглянуті в музеї. Охарактеризувати хижих птахів. Виділити риси пристосованості до хижацтва.

Група 5. Назвати птахів, які трапляються в регіоні. Виділити види, які потребують охорони. Пояснити причини зменшення їх кількості.

Після завершення екскурсії вчитель звертає увагу учнів на комахоїдних птахів. Учням кожної групи пропонується згадати їх видові назви. Виявляється, що більшість птахів лісу, лану, луки й узбережжя самі харчуються і годують своїх пташенят комахами, їх яйцями, личинками, лялечками. Навіть багато насінноїдних птахів годують своє потомство

різноманітними комахами, більша частина яких серйозно шкодять лісу й сільськогосподарським культурам. Це одна із причин, з якої всі комахоїдні птахи заслуговують охорони й захисту з боку людини.

IV. Підбиття підсумків

До наступного уроку кожна група готує звіт за своїм завданням. Звіти обговорюються. Визначається група, яка набрала найбільшу кількість балів.

V. Потреби в природі (замість завершення)

...В одній легенді Людина втомилася від одвічної боротьби з природою: від холоду, голоду, небезпек. Лан, який гне спину, річка, яка холодить ноги, ліс, який роздирає одяг і тіло,— усе стало немилим! І тоді прийшла Людина до Олімпу й заблагала: «О, боги! Невже все життя мені мучитися? Невже я ніколи не зможу спокійно поїсти, м'яко спати й жити в теплі? Невже вічно воювати з цією клятою природою?!» І почули його боги, і сказали: «Добре, в тебе буде все, що ти прохаєш: ти будеш жити в дивовижному палаці; у тебе завжди буде достатньо їжі, напоїв, одягу. Ти зможеш займатись улюбленим мистецтвом: співати пісні, малювати або ліпити. Однак за це ти назавжди повинна відмовитись від землі, на якій народилась і виросла, і природи, яку ти прокляла».

Згодилася людина й отримала все обіцяне. Тепер, звільнена від виснажливої праці й небезпек, вона в захваті днями співала пісні, малювала або ліпила із глини. Але минав час, і все більш сумні пісні виникали у вустах Людини.

І стала помічати Людина, що очі її бачать предмети, а серце не бачить краси, вуха чують звуки, а серце не чує музики, язик каже слова, а вони позбавлені теплоти серця і тому нікому не потрібні.

І зрозуміла Людина, що, наситивши своє тіло, вбиває вона свою душу. Бо як дерево без ґрунту, так душа людини без рідної землі засихає. І тоді вдарилася вона об стіну, що оточувала палац, який став їй в'язницею, і перетворилася на вітер. І полетів вітер до рідних ланів, лісів і річок, без яких серце стає сліпим, глухим і німим.

Вийди в тиху погоду в ліс, лан або до річки, говориться у легенді, і ти почувеш, як цілує нещасна людина листочки на деревах, побачиш, як ніжно гладить вона польові квіти, відчуєш, як ласкаво грає вона з річкою...

Список використаних джерел:

1. Драган О. Методи корекції суб'єктивного ставлення до природи у навчально-виховному процесі // Хімія. Біологія. - 2005. - № 22 (418). - С. 23-31.
2. Екологічна освіта в школі: нестандартні уроки, виховні заходи. Автор-упорядник Т.Ф.Рябчук. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 192 с.
3. Олійник В.М. Новітні технології в організації навчальної практики та екскурсій з біології. – Х.: Вид. група „Основа”, 2004. – 144 с.
4. Шабанов Д.А. Екологія у шкільному курсі біології / Д.А.Шабанов, М.О.Кравченко. – Х.: Вид. група «Основа», 2005. – 144 с.
5. Шульдик В.І.,Осадчий О.С. Екологічна освіта як аспект гуманізації шкільного навчання біології: Монографія. – К.: Наук. світ, 2002. – 96 с.